

Светлозар ЖЕКОВ

ВСЕЛЕНАТА ТАРКОВСКИ

АРСЕНИЙ ТАРКОВСКИ

*Когато ни преследваше съдбата,
тъй както някой луд с бръснач в ръка...*

Колцина от нас са се замисляли кои са големите поети – наши съвременници? Като погледнем назад в историята, между истински великите майстори на словото ще съзрем да се мержелеят сенките на отдавна забравени "гръмки" в своето време имена. Те са изгубили някогашната си "слава", за да останат най-често известни с това, че са живели редом с непризнатите в своето време велики творци. В този контекст едва ли звучи странно, че големият руски поет (наш съвременник) Арсений Тарковски така и не получава в родината си приживе оценката и мястото, което заслужава...

Арсений Тарковски е роден на 25 юни 1907 година в Елизаветград (по-късно Кировград), Украйна, в дворянско семейство. Майка му е учителка, а баща му е стар народоволец, който знае седем чужди езика и два древни. Преди революцията Елизаветград е уникален културен център. Тук гастролират великият композитор и пианист Ференц Лист, Фьодор Шаляпин, поетите Фьодор Сологуб, Андрей Бели, Игор Северянин. Интелектуалната семейна среда и богатият културен живот определят още в ранна възраст любовта към поезията, музиката и театъра, широтата и дълбочината на миросгледа на бъдещия поет. Той боготвори украинския философ от 18 век Григорий Сковорода, почитта към когото дължи на баща си Александър Кирилович и неговия приятел доктор Афанасий Михалевич, който го посвещава в творчеството му. Детството и юношеството на Тарковски преминават в тежко за страната време, което също оставя траен отпечатък в съзнанието му.

През 1923 г. заминава за Москва, през 1924 г. вече сътрудничи на вестник "Гудок", в който води рубрика със стихотворни фейлетони. В редакцията работят такива известни писатели като Михаил Булгаков, Юрий Олеша, Иля Илф и Евгений Петров, Валентин Катаев. По това време се запознава с Осип Манделщам, а по-късно и с Марина Цветаева, след завръщането ѝ от емиграция (1940). През 1924 г. кандидатства в Брюсовския институт за художествено слово, който обаче е закрит след смъртта на Брюсов. През 1925 г. постъпва във Висшите държавни литературни курсове, които завършва през 1929 г. Пише стихове, които публикува в студентски сборник през 1926 г.

От 1932 г. започва активно да се занимава с превод, като особено внимание отделя на класическата поезия на Изтока. На него руската култура дължи едни от най-хубавите стихотворни преводи от туркменски, арменски, грузински и арабски езици.

През 1941 г. заминава като доброволец на фронта и воюва до декември 1943 г., когато е тежко ранен и единият му крак е ампутиран. От Отечествената война кореспондентът на вестник "Бойна тревога" гвардейски капитан Арсений Тарковски се завръща без един крак и с много написани стихове.

След края на войната той подготвя първата си поетична книга за печат, но през 1946 г. тя е "заклана" по думите на самия поет. В един от разговорите ни той си спомня онова ужасно време на бездуховност и мракобесие: *"Бях изградил книжката си добре, доколкото разбирам. Включих най-доброто от предвоенните и военните си стихове. Имаше вечер на поезията в Съюза на писателите, на която Маргарита Алигер каза: "Пред вас е по милост божия поет..." Това много ме поласка. Всички аплодираха стиховете ми, поздравяваха ме. След това предложиха книжката ми в издателство "Съветски писател". И точно тогава излезе постановлението за Ахматова и Зошченко. И книжката ми отиде под ножа. А беше вече набрана. От "Съветски писател" ми казаха: "Ако сега издадем книгата ви, не само главата ви ще полети, но и животът ви." И независимо от това, че вече имаше положителни рецензии от Маргарита Алигер и Елена Златова, стихосбирката ми беше спряна. Дадох я за рецензиране на Книпович, която я унищожих. Тя пишеше в рецензията си: "Много талантливият поет Тарковски принадлежи към този черен пантеон, към който се числят току-що репресираният поет Манделщам, разстреляният белогвардеец Гумильов (макар той никога да не е бил белогвардеец), А.Т.Ахматова, за която току-що имаше постановление, и Ходасевич." А всички те, уви, бяха много добри поети. Ето как се обърка съдбата ми. След това, разбирате защо, дълги години пишех стихове, но ги слагах в чекмеджето – не печатах и не желяех да печатам. Едва през 1962 година излезе първата ми книжка. И всичко дойде на мястото си..."*

Днес, почти две десетилетия след смъртта му и в годината на стогодишния му юбилей, трудно можем да си обясним думите на поета „и всичко дойде на мястото си“ – едва на 55 години той вижда първата си издадена книга "Преди снега" (1962)!? В кратката анотация към стихосбирката се казва: *"Арсений Тарковски, широко известен преводач, се представя в книгата "Преди снега" като оригинален поет. В книгата са събрани стихове от няколко десетилетия, тя е резултат на сериозна работа, благодарение на която пред нас се разкрива сложният свят... на мисли, чувства и спомени на съвременника."* Зад тези казионни (нищо незначещи) думи се скрива един цял живот, ръководен от мъжествен стоицизъм и гражданска доблест, от нежелание да приспособява таланта си към "изискванията" на епохата.

Анна Ахматова оценява високо стихосбирката, нарича я "скъпоценен подарък за съвременния читател". Почти по същото време на екран излиза филмът на Андрей Тарковски "Иваново детство", в който бащата на кинорежисьора чете сам свои стихове. Творбите на Арсений Тарковски звучат и в други филми на сина му като "Сталкер" и "Огледало", сред които е и едно от най-одухотворените му послания "Първи срещи", завършващо с пронизващите стихове: *"Когато ни преследваше съдбата, тъй както някой луд с бръснач в ръка"*. Така, признателният син, ценящ

високо поетичната вселена на своя баща, я прави достойние на милиони зрители по целия свят...

Дори и след като е "разрешено" да го печатат, той продължава да бъде упорито премълчаван като автор и да е представян от официалната критика като талантлив преводач, но не и като поет с огромно значение. От 1962 г. до смъртта му (27.05.1989) излизат: "На Земята – земното" (1966), "Вестител" (1969), "Стихотворения" (1974), "Зимен ден" (1980), и "Избрано" (1982), "Стихове от различни години" (1983), "Звезда над Арагац" (1988). Последната книга на поета е "От младостта до старостта"(1989), за която "най-накрая" (посмъртно, в годината на кончината си) е удостоен с Държавна награда...

Социализмът (комунизмът), като извратена идеология на "РАВНО-правието" изискваше уРАВНОвиловка навсякъде, в това число и в т.н. "духовна сфера" (и особено в нея!). Писателските "менделееви таблици" у нас бяха създавани не по друг образец, а по съветски!* Всички "таланти" трябваше да бъдат впрегнати в "голямата идея" и онези, които "кривваха" от партийната линия, сиреч си позволяваха да кажат, че светът е по-сложен и за него не може да се пише "просто" като по идеологически наръчник, биваха отритвани, унищожавани (включително и физически в бившия СССР!) или загърбвани до степен на изключване от литературния контекст, а всъщност – от т.нар. обществен живот. За съжаление и на съветските, и на българските им "другари", обаче, литературата, като живота, не търпи измислени схеми. И някога отречената от постулативната соц-естетика сложна литература за простоватите ѝ (но безкомпромисни!) изисквания се връща на мястото си като благороден метал в неподправената духовна "таблица на Времето"...

От друга страна е обяснима тревогата на нищите духом относно сложността и многозначността на словото – то е в състояние да поражда сложност и многозначност, което винаги е било неприемливо за посредствеността, която иска да е титулувана от силните на деня...

Тарковски, като истински велик поет, винаги е странял от последните и от посредствеността на тяхното пърхашо и лазещо обкръжение. Затова и приживе остана недооценен – първо в Съветския съюз, после (след разпадането му) – в Русия (или ОНД), в родната си Украйна, както и в източните страни, на които беше и си остава най-ревностният посланик на разноезичните им култури. Уви! Не може съгражданото от един голям ум, рушено явно или тайно от хиляди верни слуги на режима и посредствеността, да се възправи изведнъж в целия си ръст – истинско, неподправено и отърсило се от патината на времето. За това, както учи историята, трябва време. Време, в което езикът, на който е говорил Арсений Тарковски, ще

* Доказателство за това е и, че някогашните мои преводи на Арсений Тарковски излязоха в едно мижаво издание на "Народна култура" в мизерен тираж, колкото да се отчете "широта" в тесногърдата културна политика, а не един голям съвременен поет да бъде представен в България по достойнство! В същото време се публикуваха в разкошни скъпи издания с твърди корици вече отдавна забравени глашатаи на "великата правда"...

стане достъпен за новите поколения. Макар и той е да е култов поет за поколението на 60-80 –те години...

Не винаги сложността на една поезия е синоним на художествено богатство. И не винаги големите цели, които си поставя поетът, са белег на голямото изкуство. Но когато "е намерен ъгълът на зрение", когато сложността на поетическия свят е отражение на действителната сложност на света около нас и в нас и когато поетът не отделя голямото от малкото, тогава се срещаме с онова образно, мисловно и емоционално богатство, което ни привлича с магическата сила на звездите, на тъмните огромни вълни или на крехкия, но напорист пролетен филиз. Привлича ни познатото, което си остава непознаваемо и това всъщност засилва стремежа ни да проникнем в него, да разгадаем тайната му. И колкото по-дълбоко навлизаме, загадките му се увеличават, защото отключват в съзнанието ни неподозирани мисли, пораждат неочаквани емоционални състояния. Тъкмо такъв е поетическият свят на Арсений Тарковски – изненадващ с дълбочината си, със сложността на елементите си и... с простотата на цялото.

В предговора си към книгата му "Стихотворения" Маргарита Алигер пише: *"Да се говори за стихове е въобще трудно, а за прекрасни стихове – двойно по-трудно. Възприемаш ги с чувствата си като музика, (а няма е леко да се разкаже за нея? Но ако все пак заставиш себе си да се освободиш от магията на поезията и да се вгледаш в поезията на Тарковски, ще стане очевидно неговото изкуство да възвръща на думите истинската им стойност и тежест, умението му внимателно да вгражда в своя речник нова дума или ново понятие, които озаряват изведнъж с нова светлина цялото стихотворение."*

Оригиналното, самобитното в поезията на Тарковски се откроява в съхранената простота и сложност на пресътворения свят. Поетът преодолява времевите и пространствените граници без колебание, защото е убеден в целостта и непрекъснатостта на човешкото движение. Минало, настояще и бъдеще живеят в мига и във вечността. Земята, на която живеем, е родният кът, селцето, реката, но и земята като цяло, като планета, като частица от безкрайната вселена. На пръв поглед – прости и ясни неща, но чрез тях поетът е успял да изобрази естествената сложност и многопосочност на човешкото съзнание. За него са важни в еднаква степен явлението като цяло и отделните му елементи – дори най-незначителните. Микро и макрокосмосът в лиричния му свят са до такава степен взаимопроникнати, че трудно може да се отделят. Затова и човекът тук е така неразривно свързан с природата. Тарковски изобразява неподправеното, дълбоко и изначално родство с всичко онова, което е живо и с което човекът е в единен, вечен и непроменим кръговрат.

В стиховете му звучат гласове от древни епохи, появяват се видения от далечни времена, преплитат се в един странен, магичен свят антични философски прозрения със съвременни възгледи. Разбира се, тези мисли може да създадат погрешна представа за отвлеченост, енигматичност. Нищо подобно няма да открием в поезията на Тарковски. Тя е "предметна" в най-добрия смисъл на по-

нятието. А философските промисли в нея се проектират в съзнанието ни по естествения си път – като следствие от изображението на конкретното реално и духовно битие на съвременника – на човека, намиращ се "в средата на света", извисен между милиарди инфузории и милиарди звезди.

*Човек съм аз, в средата на света,
зад мен са милиарди инфузории,
а звездни милиарди са пред мен.
И помежду им аз съм извисен –
море, съединяващо два бряга,
и мост, между вселени изграден.*

*Аз Нестор съм, описал мезозоя,
на идни времена съм Йеремия.
Държа часовник аз и календар
и в бъдещето съм като Русия,
проклинащ миналото: просяк-цар.*

Като истински велик поет, Тарковски ни води в непознати светове, разкривайки пред нас нови, неочаквани духовни проекции на битието, в които миналото, настоящето и бъдещето съществуват паралелно – като разтворените страници на "вечната книга живот". *"Ние участваме в разговор, започнат още от времето на Адам – казва поетът. На всяка реплика, звучаща хилядолетия, ние трябва да дадем своя отговор или да поставим своите въпроси"*.

Тарковски има ясно съзнание за своята мисия – да свърже нишките на разпокъсаната историческа, културна, родова и лична памет с хармоничната архитектурна първичност на създанието; да потърси и да ни насочи към причините за дисхармонията – онази, която е в нас и извън нас – създадена пак от нас самите в продължение на векове...

*Живейте в дом – и цял ще е домът.
Ще викна кой да е от вековете
и дом ще построя. И всеки път
отново с мен жените и мъжете
на масата с децата ще седят.
А масата за всички ни ще стигне –
живее бъдещето в този час:
и ако аз ръката си повдигна
петте лъчи ще се вселят у вас.
Аз всеки минал ден като подпора
крепях на слабите си рамена –
тъй времето измервах без умора
и го пресякох като планина.*

Тарковски казва: *"Най-удивителните страни на живота са способността да виждаш света и самосъзнанието – те са най-съществените разлики между живата и мъртвата природа. Изкуството е живо именно благодарение на това начало"*. От тук и философското "режисиране" на класическите сцени, познати от и преди Библията:

*От рая, в мляко до плещите,
Адам ще слезне сред степта –
на птиците и на скалите
ще върне разума, речта.*

*Душа ще вдъхне на тревите,
познали своята същина,
пресътворил в съня, в мечтите
трептящите им имена.*

Във вселената на Тарковски Човекът е този, който дарява света със съзнание и реч, човекът, който е изгонен от рая заради вкусването от "забранения плод" на познанието. Но то е част от Смисъла, от тайната, която е скрита не другаде, а вътре в самите нас и около нас – в наглед незабележимата природа:

*От тревата се учех с тетрадка пред мен,
като флейта звучеше тя в дългия ден.
И когато запяваше химни щурчето,
аз хармония търсех в звука и цвета.
Сред зелените струни – летяща комета –
всяка капка роса бе сълза в утринта.
И разбрах – всяка клетка в очите огромни,
всяка ярка дъга на крило в полет тих
приютява духа на пророци бездомни.
И по чудо библейската тайна разкрих.*

За Тарковски познанието и доброто би трябвало да са в хармонична връзка. Той казва: *"За мен най-важна е идеята за доброто в човешката душа. Струва ми се, че непоколебимостта на доброто, непреодолимата му сила е най-важна за човека. А главният проблем за мен е изграждането на тази духовна сила, възпитанието на стремежа към добро у хората"*. През целия си живот и в цялото си творчество, той доказва, че от двете движещи човешката природа сили – добро и зло – доброто е по-силната, въпреки пировите победи на злото в много времена и епохи от човешката история:

*Ах, Жана, Жана, малка Жана! Нека
е коронован твоят крал – каква
заслуга е това? Вълшебен дъб
шуми и глас говори нещо странно,
а ти горши в несъразмерна риза.*

Нима целият живот на Арсений Тарковски не е едно "горене в несъразмерна риза", така, както си представя той Жана Д'Арк на кладата? Но, както справедливо отбелязва М. Черненко: *"Арсений Тарковски не се сърдеше на съдбата си. Той се отнасяше към нея като истински рицар към своята Прекрасна дама: твърдо, мъжествено и благородно. А от нея получаваше само загуба след загуба. Освен общите за целия народ изпитания – революция, глад, войни – тя му поднесе и много лични: в гражданската война загива по-големият му брат, в Отечествената гвардия капитан Тарковски загубва крака си, през 1946 г. е унищожена първата му стихосбирка още преди да бъде издадена – и така... до "по-добрите дни", които се отложиха с нови 16 години"...* Аз бих добавил и изгнаничеството на сина му Андрей Тарковски (изкупителната жертва, разбира се, са бащата и семейството, които нямат право да напускат страната!), смъртта на Андрей Тарковски през 1986 г. и погребението му в Париж, на което близките не могат да присъстват и т.н., и т.н. ...

Но на "щедрата" съдба Арсений Александрович Тарковски отвръща със стоицизма на философа и с прозрението на великия поет:

*Живях във времето си, в моя свят,
но друг бях аз. От хората най-млад,
тъй дълго пях със всички песента,*

*че пак ще съм на пиршествата дръзки
на живите – аз герб съм на честта
и речник на изконните им връзки.*

1982 – 2007 г.